

ONA TILIDA SO‘Z YASASH USULLARI

Muhammadjonova Muslima

Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Boshlang‘ich

ta‘lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi

mahammadjanova65@gmail.com

+998973108730

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20116566>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek tilida so‘z yasash usullari, ularning lingvistik asoslari va tasnifi ilmiy jihatdan yoritilgan. Affiksatsiya, kompozitsiya, konversiya va qisqartirish usullarining o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, o‘zbek tilshunos olimlarining so‘z yasalishiga doir ilmiy qarashlari ham bayon etilgan. Maqola ona tili lug‘at boyligini oshirishda so‘z yasalishining o‘rni va ahamiyatini ochib berilgan.

Kalit so‘zlar

So‘z yasalishi, affiksatsiya, kompozitsiya, konversiya, qisqartma, yasama so‘z, morfologiya, leksikologiya, o‘zbek tili.

Аннотация

В данной статье научно рассматриваются методы словообразования в узбекском языке, их лингвистические основы и классификация. Анализируются специфические особенности методов аффиксации, композиции, конверсии и редукции. Также описываются научные взгляды узбекских лингвистов на словообразование. В статье раскрывается роль и значение словообразования в расширении словарного запаса родного языка.

Ключевые слова

Словообразование, аффиксация, композиция, конверсия, сокращение, новообразованное слово, морфология, лексикология, узбекский язык.

Abstract

This article scientifically covers the methods of word formation in the Uzbek language, their linguistic foundations and classification. The specific features of the methods of affixation, composition, conversion and reduction are analyzed. The scientific views of Uzbek linguists on word formation are also described. The article reveals the role and importance of word formation in increasing the vocabulary of the native language.

Keywords

Word formation, affixation, composition, conversion, abbreviation, coined word, morphology, lexicology, Uzbek language.

Kirish

Bugungi globalashuv sharoitida milliy tilning boyligi va ifoda imkoniyatlarini chuqur o‘rganish dolzarb masalalardan biridir. Chunki til jamiyatning madaniy va ma‘naviy taraqqiyotini aks ettiruvchi asosiy vositadir. Ayniqsa, o‘zbek tilining ichki imkoniyatlari, xususan, so‘z yasash tizimi uning rivojlanishida muhim o‘rin tutadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Ona tilini chuqur bilish, uni asrab-avaylash va rivojlantirish har bir fuqaroning muqaddas burchidir”. Ushbu fikr ona tilining ilmiy asosda o‘rganilishi va uning ichki imkoniyatlarini kengaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

So‘z yasash usullari tilning lug‘at tarkibini boyituvchi eng muhim lingvistik jarayonlardan biridir. U yangi tushunchalarni ifodalash, nutqni boyitish va tilning rivojlanishini ta‘minlashda asosiy rol o‘ynaydi.

Asosiy qism

So‘z yasash usullarining umumiy tavsifi

So‘z yasalishi — tilning mavjud birliklari asosida yangi leksik birliklar hosil qilish jarayonidir. O‘zbek tilida so‘z yasash bir necha asosiy usullar orqali amalga oshiriladi. Bu usullar morfologik va leksik-semantik jarayonlar bilan chambarchas bog‘liqdir.

Tilshunoslikda so‘z yasalishi leksikologiya va morfologiyaning kesishgan sohasida o‘rganiladi. Bu jarayon tilning dinamik rivojlanishini ta‘minlaydi.

Affiksatsiya usuli

Affiksatsiya — so‘zga qo‘shimchalar qo‘shish orqali yangi so‘z hosil qilish usulidir. Bu usul o‘zbek tilida eng mahsuldor hisoblanadi.

Masalan:

- 1) ish + chi = ishchi
- 2) bilim + li = bilimli
- 3) o‘q + uv = o‘quv

Tilshunos A. Hojiyev affiksatsiyani so‘z yasalishining eng faol turi sifatida ko‘rsatib, affikslarning mustaqil semantik yukga ega ekanligini ta‘kidlaydi.

Kompozitsiya usuli

Kompozitsiya — ikki yoki undan ortiq mustaqil so‘zning birikishi orqali yangi so‘z hosil qilish usulidir.

Masalan:

- 1) temir + yo‘l = temiryo‘l
- 2) qora + qush = qorqush

Sh. Rahmatullayev kompozitsiya usulini tilning ichki imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim vosita sifatida baholaydi.

Konversiya usuli

Konversiya — so‘z shakli o‘zgarimasdan, uning boshqa so‘z turkumiga o‘tishi orqali yangi ma‘no hosil qilishdir.

Masalan:

yaxshi (sifat) → yaxshi ishladi (ravish vazifasida)

Bu usulda yangi affiks qo‘shilmaydi, balki sintaktik vazifa o‘zgaradi.

Qisqartirish usuli

Qisqartirish usulida so‘z yoki iboralar qisqartma shaklda ifodalanadi.

Masalan:

- 1) O‘zMU (O‘zbekiston Milliy universiteti)
- 2) BMT (Birlashgan Millatlar Tashkiloti)

Bu usul zamonaviy til taraqqiyotida, ayniqsa, ilmiy va texnik sohalarda keng qo‘llaniladi.

Tilshunos olimlar qarashlari

O‘zbek tilshunosligida so‘z yasalishi masalasi A. Hojiyev, Sh. Rahmatullayev, B. O‘rinboyev kabi olimlar tomonidan keng o‘rganilgan. A. Hojiyev so‘z yasalishini morfemik birliklar tizimi sifatida tahlil qilib, affikslarning grammatik va semantik vazifalarini ajratib ko‘rsatadi.

Sh. Rahmatullayev esa soʻz yasalişini leksik tizimning boyish manbai sifatida qaraydi va yasama soʻzlarning nutqdagi kommunikativ ahamiyatini taʼkidlaydi. Unga koʻra, soʻz yasalişini tilning tarixiy rivojlanish jarayonida muhim oʻrin egallaydi.

Tahlil va natijalar

Tahlillar shuni koʻrsatadiki, oʻzbek tilida soʻz yasash usullari tizimli va samarali rivojlangan. Eng mahsuldor usul affiksatsiya boʻlib, u yangi soʻzlarning asosiy qismini hosil qiladi.

Natijalarga koʻra:

- 1) tilning lugʻat boyligi muntazam ortib boradi;
- 2) yangi ilmiy va ijtimoiy tushunchalarni ifodalash imkoniyati kengayadi;
- 3) tilning ifoda quvvati oshadi;
- 4) kompozitsiya va qisqartirish usullari zamonaviy nutqda faollashgan.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, oʻzbek tilida soʻz yasash usullari tilning rivojlanishida muhim oʻrin tutadi. Affiksatsiya, kompozitsiya, konversiya va qisqartirish usullari tilning ichki imkoniyatlarini namoyon etadi. Tilshunos olimlarning ilmiy qarashlari soʻz yasalişining nazariy asoslarini yanada mustahkamlaydi. Shu sababli, soʻz yasaliş usullarini chuqur oʻrganish ona tili taʼlimining muhim vazifalaridan biridir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Hojiyev A. Oʻzbek tilida soʻz yasalişini. Toshkent: Fan, 2000.
2. Rahmatullayev Sh. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. Toshkent: Oʻqituvchi, 2006.
3. Oʻzbek tilining grammatikasi. Toshkent: Fan, 1998.
4. Oʻrinboyev B. Oʻzbek tilshunosligi asoslari. Toshkent, 2010.